
Калчо Калчев / Kalcho Kalchev

ПАНОРАМА НА БЪЛГАРО-ТУРСКИТЕ
ВОЕННОПОЛИТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ В
НАВЕЧЕРИЕТО НА ФРОНТОВОТО „БРАТСТВО
ПО ОРЪЖИЕ” (1916 г.)

*Panoramic View on the Bulgarian-Turkish Military
and Political Relations on the Eve of Founding
the ‘Brothers-in-Arms’ on Front*

Summary: *The article presents a generalized view on the process of establishing the Bulgarian-Turkish military and political alliance in the summer of 1916. An important peculiarity of the Central Powers’ alliance is the basic difference of motives of Bulgaria and the Ottoman Empire for becoming allied for combined operations. Turkey, on one hand, aimed at fighting in the European Theater of War in order to maintain its position in Europe “after the victory”. Bulgaria, on the other hand, was humiliated by the decisions in the Treaty of Bucharest for 1913, and strived for national integration. It did not believe the conscientiousness and historical impartiality of its neighbors or the Entente’s diplomacy. The Bulgarian military and political elite compromised on attracting Turkish troops as allies in the war against Romania.*

Key words: *alliance, Erich von Falkenhayn, Turkish troops, measures against Romania, Young Turk leaders, speculative political moves*

В българската научноизследователска литература отдавна е дадена оценка на германската идея за получаване на османска войскова помощ за българската армия през 1916 г.¹ Не би било обаче излишно да огледаме взаимоотношенията между военните партньори от Централните сили още веднъж със завишена критичност, тъй като има и публикации, подказващи готовност за преосмисляне на историческите реалности и на политическата хигиена на решенията, вземани в коалицията на Централните сили. Но ако трябва днес отново да се обобщава от висотата на историческата дистанция статусът на междусъюзническите отношения, видян през призмата на формирация се българо-турски съюз и на създаващото се сътрудничество, обобщенията, за да бъдат научни, т.е. адекватни на историческата истина, навлизат отново в коловозите, про-

карани още от Туше Влахов отпреди половин век² или Генчо Камбуров отпреди 12-ина години³, независимо от идейно-мирогледните позиции на авторите и грубите идеологемни конструкции, особено в труда на първия.

Защото истината е една, както и резултатите от Първата световна война остават едни и същи. А ако историята държи на реномето си на наука, трябва да назове нещата (явленията, персонажите, процесите) с истинските имена. Германският генералитет се е ръководил приоритетно от свои себични геополитически съображения не само когато оценява като по-значими действията на османските съюзници, но дори и когато има разминаващи се с турската експанзия в Закавказието виждания, напр. за суверенитета на тамошните етноси, или дори и когато в края на септември 1918 г. заема пробългарски виждания по добруджанския въпрос. Затова и действията му се ръководят преди всичко от себични *интереси*, а не от някакви абстрактни норми на съюзничество. Следствие от качествено разминаване между интересите е и по-късният конфликт между командващия на Палестинския фронт Мустафа Кемал паша и командващия 7-ма турска армия на Палестинския фронт ген.-полк. Е. Фалкенхайн⁴.

В началото на лятото на 1916 г. има основание обаче да подозираме Ерик фон Фалкенхайн в нечестно отношение към българите. Изказал суперлативи за бойните им качества в края на 1915 г., още на 20 юни 1916 г., преди обявяването на Румъния за съюзник на Антантата, той споделя с българския главнокомандващ генерал Н. Жеков идеята за едно по-правилно „от военно гледище“ нанасяне на удар срещу Букурещ от германци и „австроунгарци“ от Седмоградско при придаване и на „няколко турски дивизии“ за подкрепа на българската армия при неин евентуален удар от юг. В аванс обаче е знаел от самия де факто главнокомандващ на турската армия Енвер паша, че Турция е готова да предостави на разположение на българите 6 дивизии „в случай на нужда против Румъния“. Знаел е и че този командващ е решил да запази сили и срещу евентуален десант на Антантата при българския град Дедеагач (Дидимотихон)⁵. Но е представил пред ген. Жеков въпроса за евентуалната турска подкрепа като предстоящ за решаване! А решението между Фалкенхайн и Енвер вече е било *un fait accompli* (свършен факт) и то при условие, че ген. Жековата въздържаност от ползване на турска военна помощ е била ясна. Дотолкова, доколкото в изследователската литература не се обръща достатъчно внимание точно върху този момент от „междусъюзническите“ отношения, струва си да добавим още нещо: в края на 1915 г., когато българското командване настоява за атака срещу Солун, българският представител при Германската главна квартира в свой рапорт от 25 декември информира, че Фалкенхайн още тогава говорел за нуждата от усиляване на българите с турски войски при евентуални бойни действия против Гърция⁶. Обаче ген. Жеков, пазещ се от „политически неприятности“, не приел офертата, въпреки гаранциите на Берлин, че Турция не ще иска териториални компенсации⁷. Че Фалкенхайн, проявил се година по-късно и като виден турски

пълководец, независимо дали е бил, или не поклонник на Фр. Науман, е „заговарял” с Енвер за разширяване на европейското военно участие на Турция, говори изпратената от самия него на 1 юли 1916 г. нова телеграма до генерал Жеков. Според нея главнокомандващият на Турция бил „готов да даде в случай на нужда за особени военни цели четири дивизии по 3 полка от по 3 табора; ако... Румъния се присъедини към Съглашението” и без да „предприема... непосредствени действия против Турция”. Енвер бил готов да даде дори 6 дивизии. Авторитетният германски шеф на Генералния щаб е в плен на йезуитщината и за това говори и следващият текст в телеграмата: „Наистина, имам твърда надежда, че не ще се яви случай да прибъгваме до тая услуга, но ... не мога да отрека, че ме радва добитата увереност да разполагаме на Югозточния фронт с резерви... Ваше превъзходителство сигурно ще споделя тия мои чувства”⁸.

Предусетил заговорническия характер в действията на Е. Фалкенхайн и Енвер, знаещ за по-ранно (1915) несъгласие на първия към идеята за отстъпване Лозенград на българите, информиран още за негативното мнение и на царя по въпроса за турската помощ⁹, но оставайки в плен на германofilството си, „Негово Превъзходителство” генерал Н. Жеков като главнокомандващ реагира с обстоятелствен отговор още в деня на получаване на втората телеграма: той споделя повечето от военностратегическите съображения, изложени в телеграмата от 27 юни, но когато става дума за предложение няколко турски дивизии да подкрепят българската армия при военна акция срещу Румъния, заявява: „Предвид нескриваното намерение на турците да искат компенсации за най-малка военна услуга на България, и съмнителната от др. страна ефикасност на тяхното съдействие, бихме желали да минем без тяхна помощ. Но ако стане неизбежно да поискаме съдействие на една или повече турски дивизии, то моля да се иска като съдействие на Германия, а не пряко на България, т.е. турските войски [да] заместват германските. Само тъй ще избегнем твърде нежелателни с Турция недоразумения”. И сякаш за да не остави съмнение в резервите си към идеята за приемане на турска помощ на всяка цена, той допълва: „Намирам преждевременно засега да се съсредоточават турски войски на границата. По-добре ще бъде... да се почака още, за да не разкриваме преди време намеренията си”¹⁰. На следния ден българският представител към Щаба на Германската армия полк. П. Ганчев бърза да протелеграфира принципното съгласие на Е. Фалкенхайн с обстоятелствено развитите в телеграмата-отговор на Н. Жеков от 1 юли аргументи за геополитическата ситуация на Балканите и зависимото поведение на Гърция и Румъния от активността на Антантата. Редом с това първият щабен офицер на Германия *се съгласява* и с това, че съдействие от Турция може да се иска в помощ за Германия, „без да става и дума от компенсации”¹¹. А на 2 юли 1916 г., обмислил съгласието на най-високопоставения германски военачалник, ген. Жеков бърза да информира полк. Ганчев, знаейки, че последният е в обкръжението на ползващия се с доверие и на *кайзера* най-

високопоставен немски генерал. „Енвер паша е много щедър в обещанията си. Изглежда да обещава повече отколкото може да направи. Не зная отгде ще вземе обещаните 6 дивизии, за да ги даде в наше разпореждане в случай на война срещу Румъния. Кажете при удобен случай [на] екселенц фон Фал[кенхайн], че не трябва много да се разчита на турската помощ, не само защото такава помощ не е сигурна на време и на място, но и предвид непредсказуемите политически последици от това”. [Както и троянския жрец Лаокоон, който все съветвал троянци да не вкарват дървения кон в града с думите „Timeo Danaos et dona ferentus” („Опасявай се от данайците, дори когато носят дарове”), ген. Жеков, сам участвал в преговори с Турция през 1913 и 1915 г., неизменно се придържа към резервираността спрямо ползването на помощ от османците]. Дали полк. Ганчев е изрекъл точно тези думи пред все още първия генералщабен офицер на Вилхелм II, не знаем. Впечатлява друго – те няма как да не са близки до вижданията на ген. Жеков от предния ден. Има и още един интересен момент в пряката № 3308 телеграма от 1 юли: „В случай... на нужда и при... условие, че такава помощ се дава на Германия, ние ще се задоволим и само с две или три дивизии, ако те бъдат надлежно организирани и напълно боеспособни”¹². Тези условия не са приумица или произволно хрумване на непознаващ същността на нещата бюрократ. Жеков е имал представа за състоянието на реформиращата се под немско ръководство нова османска армия, а не само лично познанство с Енвер и малка част от генералитета ѝ. Няма и съмнение, че е четял и сводните рапорти за размествания и дислокации.

Не следва да се удивляваме, че приоритетно предмет на непрекъснато наблюдение от страна и на новия български военен аташе подполковник Димитър Азманов остава бойният дух на османската армия. Преди вземане на решението от 28 юли 1916 г. за изпращане на турска военна помощ за българите от последния има *рапорт* с изх. № 121 до българското командване с интересни данни за османската войска. За повишения отскоро в армейско звание подполковник не е без значение да информира ЩДА, че духът на частите на намиращата се доскоро в района на Чорлу-Лозенград-Силиврия-Родосто 2-ра турска армия, която по това време се транспортира към Кавказ, е „на една доста голяма висота”. Проявяващ се и като прозорлив етнопсихолог новият български военен аташе прави интересни заключения и за отношението на обикновените турци към войната. По-нататък, позоваващ се и на други наблюдатели, той диференцира бойния дух на частите от 1-ва, 3-а, 5-а и 6-а армии от този на частите на 4-та армия, където доминиращото арабско присъствие оказвало лош ефект върху боеспособността на войсковите единици. Обръща се внимание и върху усилията на Джемал паша, както и на главнокомандващия Енвер да преустановят разбойничеството и дезертърството сред частите на тази армия¹³. Впечатлява и това, че в докладите никога не се подминава името *Мустафа Кемал* („бивш турски военен аташе в София”), представяно винаги в позитивен

оценъчен план. Сред шифрованите грами срещахме обаче и циркулиращите в Истанбул слухове за готвен комплот на Якуб Джемил срещу първите представители на младотурците Енвер и Талаат бей и предприетите в тази връзка арести. Рапортът на подполк. Азманов относно духа на турската армия завършва с оптимистични изводи чрез позовавания върху мнението на сериозни наблюдатели, живущи от дълго време в Турция: те именно констатирали сериозна разлика в духа и дисциплината на армията в сравнение с наблюдаваните през довоенната епоха¹⁴. Има обаче и още нещо. Бидейки сигурно в българското съюзничество, на 18 юли 1916 г. Турското главно командване изпраща за Галицийския фронт в помощ на австро-унгарската армия офицерско-войнишки ядра на 19-а и 20-а турска дивизии, което трябва да подготвят приемането и включването на тези части в помощ на австроунгарците. Сигурно в българската солидарност, това командване пропуска да уведоми българските колеги, а оттам и офицера завеждащ движението по БДЖ. Налага се за кратко този авангарден състав на 15-и турски корпус да „гостува“ на българска земя, докато турският военен аташе уреди формалности¹⁵ по превоза. Запазена телеграма на ген.-майор К. Жостов (началник-щаб на Българската действаща армия) от това време подсказва, че тогава все пак е имало генерали, държачи на равнопоставеността във военносъюзническата етика и не възприемащи negliжирането на българите като съюзник. „Щабът на Българската действаща армия няма никакви сведения за въпросните офицери и войници [*има се предвид гореспоменатото ядро на 15-и корпус – К.К.*]. Моля, Ваше превъзходителство, да ми явите за какви офицери и войници се касае въпроса, колко са и за где заминават. При това, за да се избегнат за в бъдеще [подобни] недоразумения, моля... да ме предупредите във всички случаи за преминаването на войски през наша територия“¹⁶. Обръщението е към турския главнокомандващ, а автор на текста е един 49-годишен българин от Македония, комуто природата е отредила още само 40 дни земен живот.

Не знаем как са реагирали колегите му от Турската главна квартира. Ала знаем, че на 21 юли в 19 ч.30 мин. в българския ЩДА се получава лаконична телеграма на френски език: “Le transport des troupes t u r q u e s a travers de la Bulgarie commense dimanche prochain. = Grand quartier general ottoman: von Bronsart”¹⁷. На 25 юли вече и Д. Азманов предупреждава, че от 24-ти започнало превозване през България „вероятно за австрийския фронт на 15-и турски корпус“. В същия ден (24 юли) и Външно министерство получава от д-р Недялко Колушев шифрограма. От нея българските власти узнават, че уговорената преди няколко месеца, ала отлагана дотогава военна помощ за Австро-Унгария, отново най-настоятелно се поискала и Енвер се съгласил да се изпратят на австро-унгарската Главна квартира 2 дивизии. От 18 юли започнало изпращането по железниците на двете дивизии от указания корпус. За изпращането настоявали най-вече германците. Недоволни от бойните качества на австроунгарците в

двубоя с русите, германците се видели принудени да изтеглят 6 дивизии от Западния фронт, а това съвсем обърквало плановете им. Това наложило побързо да се търси и турско съдействие. Такива обяснения дал германският военен аташе в Цариград генерал фон Лосов. Българският дипломат не пропуска да отбележи и това, че тези новоизпратени към Карпатите дивизии отслабвали „турската тракийска войска, за която Енвер постоянно ми повтаря, че я държи на наше [*българско* – *К.К.*] разположение”¹⁸.

С увереност може да се твърди, че това е рискован ход на турския генералитет, защото в двубоя с русите в общата равностметка турската армия не е печеливша страна и освен това на Кавказ се подготвяло ново настъпление. Прикриваният турски неуспех там се съпровождал и с решението да се пратят дивизии в помощ на Виена. Нарастват тревогите на турските патриоти, защото се изпращат войски на Карпатите, а за защита на самата Турция не достигат въоръжени сили. Ала младотурците от групата на Енвер приемат всички предизвикателства, тъй като оценяват като по-значими перспективите за здравето „стъпване” в Европа на страната си. За това се иска политическа дързост...

На 28 юли 1916 в гр. Плес става договарянето на мерки срещу Румъния между генерал Конрад, генерал Фалкенхайн и генерал Жеков, като сред тях се сочат: 1) мероприятия за въздържане от присъединяване към Антантата, и 2) военни мерки в случай, че северната българска съседка стане член на Антантата¹⁹. Там ясно се записва, че „определените за действия срещу Румъния турски войски трябва да бъдат готови в турска територия при Одрин и, когато потрябва, ще се отправят към определения им район, като ползват железния път Ямбол-Карнобат-Айтос”. Ангажимент за споразумяване по този въпрос с Турската главна квартира поема ген.-полковник. Фалкенхайн.

Скоро след това съвместно с ген. К. Хьотцендорф Фалкенхайн се среща с турския вицегенералисимус в Будапеща. А на връщане последният гостува не само на ген. Н. Жеков, но и на д-р В. Радославов в българската столица. В Истанбул, вживял се вече в ролята на балансър на европейските военни дела, Енвер показва сред младотурците невероятен оптимизъм: основание за него той вижда в убедеността от пропадането на англофренската офанзива и от очаквания прелом в положението на Карпатите. Има и увереност „повече от всякога” в крайния успех на съюзниците. Макар да е допускал вероятността Румъния да се присъедини към Антантата, след узнаване договореностите от Плес (28 юли 1916 г.) и след преките разговори с представителите на Германия, Австро-Унгария и България, турският военен лидер демонстрира открит оптимизъм и пред българския дипломатически представител, сякаш да покаже, че и европейските въпроси след сключването на бъдещия мир не биха могли да се решават без турско участие. При все че лично той е имал всякога предвид грижата по подготвяне на турски части в помощ на българите, на 11 август 1916 г. Енвер решава да възложи на началника на Операт. отдел към Турския

генерален щаб – немския офицер подполк. Фелдман, честта да информира българската главна квартира в Кюстендил, че „предните отделения на 15-а и 25-а дивизия са от 8 август” в турския град Едирне²⁰. След това и германският аташе в Истанбул съобщава на подполк. Д. Азманов, че в разпореждане на българите, в Едирне се съсредоточавал 6-и турски корпус, „в който ще влязат дивизия № 15 от Смирна и дивизия № 25 от Галиполи”. Българският военен аташе узнава още, че корпусът ще се ръководи от Хилми паша – бивш командващ на една от дивизиите на 3-ти корпус през Балканската война. За него германският му колега дал положително мнение²¹. Би следвало да се знае обаче, че първият знак за предстояще съюзничество на 25-а турска дивизия е даден още на 22 юли. Тогава бившият военен аташе полк. Т. Марков, е донесъл, че се превозва „от Сирия в Цариград 25-а турска дивизия” и че е пристигнал вече 75-и полк²². Тази информация е била адресирана до премиера. Към 11 август и българското войсково командване е знаело от съюзниците-германци от Щаба на армейската група „Макензен”, че предните части на турския 6-и корпус ще започнат да пристигат „наскоро”, а „последните ешелони ще пристигнат към края на август”²³.

Между генерал Н. Жеков и Енвер паша се постига съгласие най-напред само предните части на турските дивизии да се извозят в района на Провадия-Варна, а главните сили да останат съсредоточени около турския Едирне. На тази основа и при липса на каквито и да било военни действия с Румъния възникват спорове между българското и немското командване от АГ (Армейската група) „Макензен”, между Германското главно командване и Щаба на АГ „Макензен”. Резервите на българите към по-бързото и максимално привличане на турска войскова помощ за боевете срещу Румъния не намаляват – и този факт намира мотивирано изложение в една директива на генерал Н. Жеков до полк. Ганчев²⁴. А на 15 август, т.е. с четиридневно закъснение след телеграмата на подполк. Фелдман, се получава информация и от подполк. Азманов, че двете определени дивизии, съсредоточаващи се в Едирне. От нея узнаваме, че германският военен аташе смятал Хилми паша за „добър и лоялен офицер”²⁵.

Явно на българите не е било безразлично кои турски дивизии, ще бъдат изпратени като съюзници, и затова се е задействало и българското разузнаване. От агент № 57 на 22 и 23 август 1916 г. са изпратени два рапорта до началника на разузнавателната секция към ЩДА. От първия узнаваме, че „25-а турска дивизия „Измир фуркасъ” („Измирска дивизия” – *К.К.*), която напоследък се числи към 6-и кол-орду (корпус – *б.м.*, *К.К.*) пристигна в Едирне. Облеклото на войниците – много мизерно, повечето от половината са боси и голи; дух – съвсем убит. Говори се, че тук – в Едирне, щели да ги обличат. Има слух, че щели да пристигнат в Едирне още две дивизии”²⁶. На следващия ден същият разузнавач допълва, че към същия корпус се числели и дивизите с №№ 15 и 17. Новото, което се поднася от разузнаването е, че Хилми паша по време на Балканската война е бил командир на 17-а дивизия в Лозенград²⁷. А за дивизия

№ 15 няколко дни преди това подполк. Азманов е информирал, че при пристигането ѝ още в Цариград (2 пехотни полка и 4 скорострелни батареи) войниците изглеждали „сравнително бодри“, а вагоните били окичени със зеленина²⁸. Скоро след това обаче се налагат корекции в дотогава формираната визия за турските *все още потенциални* „братя по оръжие“. Би следвало обаче да уточним, че сведенията на главния информатор подполк. Азманов са в сравнение с тези на полк. Т. Марков по-неточни²⁹, макар и при него много от тях да се събират от германския колега. Именно от последния Азманов узнава, че събраната в Едирне 25-а дивизия на 31 август или на 1 септември ще започне превозване за България. А дивизия № 15 се намирала още в околностите на Истанбул (Цариград) и оттам щяла да се товари за България. Сега обаче той се впечатлил, че „значителна част от войниците от двете дивизии, а особено от дивизия № 15 са екипирани лошо и това забавя превозването им“. В близките дни се очаквало пристигането на облекло от Германия.

По-нататък българският аташе съобщава, че изказал съмнения пред германския си колега, че „дивизиите не внушават особено доверие, защото са лошо стъкмени, а по сведенията ми са и лошо обучени и затова за целта би трябвало да се предпочетат други дивизии“³⁰. Германският колега ген. Лосов обаче бил на мнение, че дивизиите вече били показали добри качества на Дарданелите, но че „изобщо към турската армия не може да се предявяват големи искания“, защото частите не знаели „да извършат едно настъпателно действие и затова трябва да се предпочита употреблението им за отбрана на пасивни участъци“³¹. За съжаление няма информация как се е чувствувал ген. Жеков, четейки подобен род донесения. Скоро нему ще се налага да чуе и други подобни, катализиращи скептицизма му спрямо турската помощ, сведения и коментари. Така от отлично познаващия българо-турските отношения Андрей Тошев по време, когато в Добруджа току-що се наченало „*братството по оръжие*“, е узнато, че последната визита на Халил бей и на Енвер паша в Германия в началото на септември не ще да е случайна: „Каква е целта на туй посещение – най-малко аз мога да зная“ – признава Тошев от Виена, но подхвърля: „Предполагам да се касае край другото и до бъдещи някои териториални сметки с нас. В такъв случай интересно е да се разбере отгде турците получават насърчение. Знаем, че напоследък тук се проявява особена нежност към Цариград“³². Подобни коментари от хора като А. Тошев със сигурност ще да са предизвикали горчилка в душата на ген. Жеков. За него обаче вече жребият е бил хвърлен: на 17 август работещият в близък контакт с него ген. К. Жостов е представил на германския офицер за свързка конкретен план за приемането на турските войски.

От изнесеното личи, че Българското командване е имало предварителни сведения за турските армейски съединения, с които ще воюва срещу Румъния и респективно за проблемите, с които би могло да се сблъска. Но българската

гражданска власт не само не бърза, а и прави всичко възможно, за да отлага приемането на „турските гости“ от 6-и корпус, явно разчитайки, че до война с Румъния може би няма да се стигне. Към този извод водят разменените телеграми между визирания в бел. 29 царски консул в Едирне Ж. Добрев и д-р Радославов, който е и външен министър. Първият съобщава на 20 август, че „преди няколко дни“ в Едирне пристигнал началникът на Щаба на 6-и турски корпус и искал от консулството „открит лист за 17 офицери, 61 войника и около 30 коня, които по заповед на фелдмаршал Макензен“ заминавали „утре [21-ви] за Провадия и Шумен“. Консултът иска наставления за действие. Веднага от София се получава отговор: „До второ разпореждане недейте бърза с издаването на исканите листове“³³. Оказва се, че българските дипломати в Едирне, а и в Цариград са в неведение защо се налага да се издават открити листове за двата български града. На 30 август пред Добрев и началникът на Щаба на 6-и корпус демонстрира „незнаене“ на причините, поради които цялата група от турски офицери и войници е призвана в Шумен и Провадия. Това могли да знаят само Макензен и Енвер паша³⁴. А в същия ден във Варна Щабът на Варненския укрепен пункт издава предписание № 8097, с което препоръчва турските войски, които очаквани в близките дни в Провадийска околия, да се посрещнат като „бойни другари“, като се съблюдава отдаването на чест³⁵. Не намерихме убедителни данни за наличието на транспаранти с османотурски надписи от рода на „Hoş geldiniz!“ („Добре дошли !“). Но че част от посветените в плана за ползване на турска военна помощ във войната срещу Румъния са били във възторг от перспективата българи и турци да воюват заедно – в това не следва да се съмняваме: на 28 август 1916 г. българският представител при Източната главна квартира на Германската армия моли Щаба на българската армия да му се разреши да направи постъпки пред германците те да помолят да се изпрател... още един корпус за бъдещия Добруджански фронт³⁶. Намесва се обаче началникът на ЩДА и стопира инициативата да се искат още турски войски в Добруджа от страна на България³⁷. При посветените военни специалисти нещата са по-ясни. На 17 август 1916 г. Щабът на Българската действаща армия, представя на майор Дитрих – немския офицер за свръзка към ЩДА – официално служебно писмо, в което представя план и условия за съсредоточаване на турски войски в района на Провадия – Девня – Синдел³⁸ и го информира за българската готовност по превоза и посрещането на турските войски за бъдещия добруджански фронт. От писмото става видно и това, че като проблемен казус за ген. Ст. Тошев ще се очертае организирането на складове за пристигащите армейски части. (Скоро ще стане ясно и друго: полковете и дивизиите са без обози, без полеви болници). Впечатлява още нещо – българ. командване, разчитайки на посредничество на германците, моли „да се избягва всяко спиране на влаковете (а най-напред по маршрута Одрин – Търново Сеймен – Стара Загора – Борушица – Горна Оряховица – Провадия композициите са по три на ден – б.м.

К.К.) било за даване на храна, било по някои други причини, тъй като разстоянието Одрин-Провадия ще трае по-малко от 24 ч. и за това желателно е частите да се екипират с храна за всичкото време на пътуването им с железницата³⁹. Мотивировката за това ограничение („*понеже в настоящия момент се извършват много превози по нашата ограничена железопътна мрежа*“) едва ли е звучала убедително пред германците, а и пред турците. Те са се досещали, че зад този мотив се крие друг – да не се дразни народа и се инициира обществен протест. Затова пък навременни и резонни изглеждат превантивните санитарно-медицински карантинни мероприятия, с които се цели чрез записаното в т. 5 предотвратяване разпространението на заразни болести и в България. Ще припомним, че към края на юни 1916 г. началникът на санитарната служба на ТА (Турската армия) е констатирал 1 случай на азиатска холера в столицата, 1 – в Смирна (Измир) и 12 – в Ангора⁴⁰, както и това, че декларираните „взети мерки“ автоматически не гарантират липса на опасности.

С усложняването на обстановката на Балканите рязко се повишава отговорността особено на военно-мобилизационните органи. В България те се оказват най-тясно свързани с практическото изграждане на българо-турското военно съюзничество в условията на активни военни действия. Обявяването на война на Австро-Унгария от страна на Румъния на 27 август 1916 г. предизвиква изненада в Берлин, но не е неочаквано в България, където в общи линии е извършено военно-техническото прегрупиране силите на 3-а българска армия в районите за съсредоточаване. Към 1 септември, когато съвместно с Германия и Турция, и България обявява война на северната си съседка, 1-ва и 2-ра бълг. армии са освободили Лерин и Костур, превзели са не без споразумение с гръцкия крал, и района между Струма и Места (без Сяр, Драма и Кавала) в резултат от Струмската настъпателна операция и са създали плацдарм за установяване на 20-и турски корпус в тази област. Щабът на това съединение се настанява в с. Зилихово.

Едва ли следва да има съмнение, че и османска Турция е очаквала с желание тази война. Участието в нея би позволило на младотурските ръководители да решат поне частично някои от стоварилите се пред Империята проблеми. На 30 август в българския ЩДА окончателно се разсейват и последните илюзии, че „братството по оръжие“ би могло и да се размине. Защото на 30 август българският военен аташе в отоманската столица съобщава: „Германският военен аташе ми каза, че най-късно тази сутрин Турция ще обяви война на Румъния. Енвер паша чакал от германския посланик да му определи кога желае да се обяви войната от Турция⁴¹. Това не става на 30-ти, но след два дни ответните съвместни действия на съюзничките на Австро-Унгария, са факт.

На този *исторически ден* българският военен аташе в Цариград докладва до началника на ЩДА в свой рапорт за промени в дислокацията на Турската армия: 15-а и 25-а дивизии се водели вече извън състава на 5-а армия и били

съсредоточени в столицата и в Едирне (Одрин) „за да бъдат превозени в България”⁴². В края на своя рапорт подполк. Азманов изрично упоменава още: „На път за България – 6-и корпус: 15 див.(38,45, 56) 9 др. – Цариград; 25 див.– Одрин”⁴³. В действителност на 1 септември 1916 г. в Провадийско-Синделския район са пристигнали Щабът на 6-и корпус и малобройни роти от 25 дивизия. Така постепенно за доста дълъг период от време се извършва включването на турския войник в добруджанските боеве, за да подпомогне чрез кръвта си Османската държава в решаването проблемите ѝ по възстановяване на части от нейното европейско историческо наследство – блян, за немалка част от турското общество. От 28 август 1916 г българската 3-а армия вече е влязла в оперативно подчинение на фелдмаршал А. Макензен, за което е обявено със специална заповед на ген.-м-р Ст.Тошев пред командния състав на бригади, полкове и дружини. В нея обаче не се казва нищо за очакваното българо-турско другарство. Премълчава се за това и в „Манифеста на цар Фердинанд за намесата на България във войната срещу Румъния” от 1 септември 1916 г., приподписан от цялото правителство. Войските ни водят първи успешни боеве на добруджанска земя и срещу Тутраканската крепост, а новопристигналите първи турски съюзници устройват лагерния си бит край Провадия – Синдел – Девня. Но на българската общественост не се казва нищо. Едва на 6 септември 1916 г. в „*Постановление за общото командване на Централните сили*”, издадено и подписано от Н. Жеков, Хинденбург, Конрад и Енвер, недвусмислено се казва това, за което вече всички са се досещали.

През това време въпросът за българо-турско съюзничество продължава да се разисква и на политическо ниво, но не безпроблемно. Макар и малка част от таборите да са пристигнали на българска земя и да са започнали непосредствена подготовка за влизане във военни действия при оформения Добруджански фронт, в София се оказва, че приемникът на Мустафа Кемал майор Хюсни бей продължавал да върши българофобска агитация. Затова българският пълномощен министър в Истанбул търси съдействието на Халил бей, като се и надява, че в качеството на външен министър последният би могъл да интервенира пред турския военен представител в българската столица да промени своето поведение. Оказва се обаче, че Хюсни бей превантивно е информирал за дейността си и своя титуляр, и Енвер паша, като се е представил пред тях за порядъчен, изряден патриот, борец се единствено против... обезлюдяване на мюсюлманските селища, без да се занимава с каквито и да е политически агитации⁴⁴.

Информиран за българските резерви към боевото съюзничество с турците, както и за мнението на германския военен аташе по подготовката на пристигащите в България турски табори и полкове, на 4 септември 1916 г. командващият на смесената армейска група (АГ) фелдмаршал Макензен изпраща шифрована телеграма до ген.-майор Ст. Тошев. С нея известният войскови

командир показва не само негативизъм към турците, но скептично отношение и към българите: той не вярва в бойните им качества като армия. А на 5 и 6 септември последните разгромяват смесени войсковы части край Добрич и излизат на оперативен простор с готовност за настъпление към Кобадинската отбранителна линия⁴⁵. „Турските войски са добри, но са годни главно за отбрана” – е предупреждавал Макензен. – „На тях трябва да се гледа като на българските войски от втора линия (опълченски и маршеви полкове)”. Сякаш забравил, че всъщност тези турски части идват да заменят *германски* бригади и полкове, фелдмаршалът в конкретика съветвал: „Затова за препоръчване е щото бълг. войски от втора линия и турските войски да бъдат употребявани за отбрана в участъка зад Батовската река: петтях дружини от четвърта [*българска* – *К.К.*] дивизия с придадената им артилерия могат да бъдат съсредоточени в района Баладжа [днес с. Стожер, Добричко – *К.К.*] за преграждане на идещите от Добрич пътища и за да бъдат готови за активна отбрана като оперативни войски”⁴⁶. А отбранителни боеве в този район не са се състояли – войските от Варненския укрепен район, не изпълняват „съветите” на Макензен, защото се справят с освобождаването на Добрич (5-7 септември)⁴⁷ и изтласкват румънско-руските войски до старата граница. А след това 3-а армия минава в настъпление след противника на един широк фронт от около 150 км. Сред тези войски са таборите и на 25-а и 15-а дивизии.

Тук е наложително да обърнем внимание върху някои непочтени спекулативни политически ходове на турската страна. Става дума за официални турски съобщения още от самото начало на военното сътрудничество. Още на 9 септември 1916 г. от Турската главна квартира в Истанбул съобщили, че северно от Добрич турските сили, „*подпомогнати от германски и български войски*” отблъснали многобройните „доста силни руски и румънски войски”. (А в действителност на 7 септември само един турски табор се присъединява в поддръжка на центъра на бойния ред на бълг. войски край Добрич, без да воюва). Ден след това се появило и комюнике, в което обществеността се информира, че атаката, която „неприятелят” предприел отново на 8 септември при Добрич била „*отблъсната от турските и съюзническите войски*”⁴⁸. Това Турция огласява пред света при условие, че през посочените дни нейни войски пътуват още по българските железници и че най-напред трети табор от 75-и низамски полк ще се включи в боевете край днешното село Светлик, Добричка обл., настъпвайки срещу линията *Караач – Мусу бей* (Снягово – Изворово). Но... това ще стане на 13 септември⁴⁹.

Не без основание първият български дипломат в османската столица, който е в течение на процесите от този път навреме изпратените български военни бюлетини и знае, че турските войски са още в райони за съсредоточаване, без да са ангажирани в преки бойни действия, реагира екстрено в телеграма до Българската главна квартира. Той настоява да се направят „надлежни

постъпки пред маршал Макензен”, за да се внуши на представителя на Турската главна квартира в неговия щаб, даващ подобен род информации, да не създава почва за интриги и напрежения. Защото истината е, че трескавата кампания по оптимистично информиране на турската общественост за военни успехи не може да се обясни другояче, освен като провокативна. Още повече че от дотогавашната бойна практика за участието на турски войски при боевете в Галиция, макар в австро-унгарските комюникета да се дават положителни оценки за тяхното героично държание, на обществеността в Турция не са давани сведения⁵⁰.

Пак на 9 септември 1916 г. агенция „Милли” отпечатва телеграма на софийския си кореспондент, в която се казва: „Вестник „Камбана” пише, че при срещата на българ. войска с руската в Добруджа, русите падали на колене пред българските войници и ги молили да имат милост и да ги пощадят, ала *нашите* ги убивали с немилостива жестокост”⁵¹. Като информира Външно министерство в София за това, българският дипломат в Истанбул (Цариград) Н. Колушев, който не е дал основание да бъде отнасян към русофилите, коментира: „Колкото храбростта, високите достойнства и патриотизма на милата ни войска предизвикват възхищение..., толкова изтъкването на жестокости, които се измислюват за сметка на нашите храбри и добродушни войници, създава колебание и смут в душата на нашите почитатели и предизвиква злорадство между нашите врагове, които не са малко между тукашния левантински гръцки свят”⁵². Справка със запазени есенни броеве на известния с германофилството си в-к „Камбана” не потвърждава наличието на такава информация. Явно или софийският кореспондент на турската агенция, или анонимен интерпретатор на слухове из средите на софийските германофили е дал воля на фантазията си, „героизирайки” образа на главния персонаж в антирумънската война – българския войник. Този образ явно се е нравил в Турция.

Скоро, съвсем скоро прибързано идентифицираните от дипломатическата гилдия като *братя по оръжие* български и османски войски ще се сблъскат с обединени сили на Антантата. Първите успешни военни действия обаче ще породят и разширяващо се неверие в това братство, което все повече ще се превръща във фикция. Качествено различните параметри на геополитиката, водена от основните „играчи” в коалицията на Централните сили, ще кажат своята решаваща дума. Сред тези „играчи” не е България.

БЕЛЕЖКИ

¹ Българската армия през Световната война. (БАСВ). Т. 8. София, 1938, с. 276–283.

² **Влахов, Т.** Отношенията между България и Централните сили 1912–1918 г.г. София, 1957, с. 226–278.

³ Имаме предвид недостатъчно оценен труд на **Камбуров, Г.** „Фаталната илюзия. Военнополитическите противоречия и конфликти между България и Централните сили в Първата световна война 1914–1918 г.“. София, 1999.

⁴ Най-кратко вж. у **Реджебов, Х.** Идеологията на Мустафа Кемал Ататюрк. София, 1983, с. 27.

⁵ Българо-турски военни отношения през Първата световна война (1914–1918). Сборник от документи. (БТВО). София, 2004, с. 78.

⁶ Държавен военноисторически архив (ДВИА) – В.Търново, ф. 22, оп. 3, а.е. 234, л. 192.

⁷ **Марков, Г.** Голямата война и българският ключ за европейския погреб. София, 1995, с. 228.

⁸ Известия на военните архиви (ИВА). Т. 9, с. 9. *Срв. с БТВО, с. 78–79.*

⁹ За това има телеграма от 6 юли и на германския военноморски аташе в София вж. България в Първата световна война. (БПСВ). Германски дипломатически документи. Сборник документи в два тома. Т. 2 /39/ 1916–1918. София, 2005, с. 104.

¹⁰ БТВО, с. 82. Че Фалкенхайн подхожда не само от професионална гледна точка към натрапването на османско армейско присъствие в подчинение на българите, говори и оценката на германския военноморски аташе в София: на 28 юни, бидейки само в общи линии информиран за диалога между германския и българския военачалници, Х. фон Арним изпраща телеграма до Берлин: „В случай на нападение на Румъния, Фалкенхайн в съгласие с Енвер паша предвижда изпращане на турска дивизия (?) срещу Румъния и иска мнението на Жеков по този въпрос. Това означава подновяването на една стара идея на Фалкенхайн, която в последно време отново му се поставила на вниманието от Лиман фон Сандерс и фон Лосов (герм. военен аташе в Истанбул – К. К.). Българите сигурно няма да бъдат за тази идея, защото Жеков се опасява от турски изнудвания впоследствие. Ако би трябвало да се стига до това, би било много лошо за България, тъй като идеята наранява българската гордост. В краен случай смятам би ставало дума за използване на турски войски срещу Гърция” (БПСВ. Т. 2 /39/, 99-100). От телеграмата личи, че форсирането на туркофилството у Фалкенхайн идва не от кого да е, а от командващия на 5-а турска армия и от немския военен аташе в турската столица.

¹¹ БТВО, с. 83. (*Курс. мой – К. К.*). В приложената към Договора за съюз и приятелство между България и Германия от 24 авг./6 септ. 1915 г. Военна конвенция в § 5 и 10, наистина има клаузи задължаващи Германия да осигури за България турска военна помощ, ако България пожелае това. Но България чрез своя военен ръководител не пожелава, изтъквайки свои съображения, а германският представител не допуска, че турците могат да искат компенсации и предлага Германия да гарантира, че това няма да стане. Освен това Фалкенхайн приема идеята турски войски да бъдат в българска помощ като *заместници* на германски военни части. Но само след 4 месеца, когато този генерал не е отговорен фактор в Германия, Турция няма да закъснее да предяви претенции за компенсации към... българите, понеже била съвоюваща с тях в Добруджа.

¹² Пак там, с. 84. *К. м. – К. К.*

¹³ Впечатлява още нещо: 16 месеца по-късно новият български военен аташе подполк. И. Каблешков прави същите тъжни заключения за дезертърството в турската

армия. То вземало, според него, „все по-големи размери; пуснатите в отпуск войници или съвсем не се връщат или се връщат след няколко месеца. Това правят не само войниците, но и офицерите, които заверяват билетите си преди свършаване на отпуска им, а после се крият по домовете” (ДВИА, ф. 40, оп. 2, а. е. 884, л. 199).

¹⁴ Пак там, а.е. 815, л. 159–160.

¹⁵ Българският премиер информира ЩДА за започнало вече превозване през България на двете дивизии на 15-и тур. корпус едва на 25 юли – ДВИА, ф. 40, оп. 2, а. е. 548, 233.

¹⁶ Пак там, а. е. 611, л. 1.

¹⁷ Пак там, л. 2. Преводът на телеграмата гласи: „Превозването на турските войски през България започва вдругиден, неделя”. (*К.К.*)

¹⁸ Дипломатически документи по участието на България в Европейската война (ДД). Т. 2. /1915–1918/. София, 1921, с. 431.

¹⁹ БАСВ, Т. 8, 72–73.

²⁰ ДВИА, ф. 40, оп. 2, а. е. 611, л. 5.

²¹ Пак там, л. 7.

²² Пак там, ф. 02, оп. 1, а. е. 16, л. 421.

²³ БАСВ, Т. 9, с. 279.

²⁴ Пак там, 281–282. От директивата става видно, че Н. Жеков е бил наясно с максималистките очаквания на германците, които все по-често се стремят дори и пред полк. Ганчев да представят помощта на турската армия като такава главно за българите.

²⁵ ДВИА, ф. 40, оп. 2, а. е. 611, л. 7. Към това време и българската страна е изявила добра воля към бъдещите партньори, разрешавайки на бягащи „от съседни страни” турци (*Румъния и Гърция – К. К.*) да преминават транзитно по ж п мрежа в България. БТВО, 86.

²⁶ Пак там, а. е. 815, л. 171.

²⁷ Пак там, л. 172.

²⁸ Пак там, а.е. 611, л. 20.

²⁹ За ускореното транспортиране на големи армейски части от 6-и корпус в близост до новата граница съобщава до легацията в Цариград и бълг. консул в Едирне: към 23 авг. 1916 г. в града пристигнала само 25-а дивизия заедно с Щаба на корпуса под командването на Мустафа Хилми паша, но се очаквало пристигане и на 15-а дивизия. От 2 дни там пребивавал и фелдмаршал Лиман фон Сандерс; освен това в града се говорело, че тия две дивизии се държели в близост до Европа „за бързо повикване на Галицийския фронт или към Добруджанската граница” (ЦДА, ф. 336 К, оп. 1, а. е. 230, л. 3).

³⁰ ДВИА, ф. 40, оп. 2, а. е. 815, л. 182.

³¹ Пак там.

³² Български исторически архив (БИА-НБКМ) – София, ф. 311, а. е. 2, л. 59.

³³ ЦДА, ф. 336 К, оп. 1, а. е. 239, л. 1–2.

³⁴ Пак там, л. 7.

³⁵ ДВИА, ф. 1027, оп. 4, а. е. 80, л. 101.

³⁶ Пак там, ф. 22, оп. 3, а. е. 239, л. 409.

³⁷ Пак там, л. 410.

³⁸ Пак там. ф. 40, оп. 2, а. е. 581, л. 70–71.

³⁹ ИВА, т. 9, с. 13, Срв. с БТВО. с. 87.

⁴⁰ ДВИА, ф. 40, оп. 2, а. е. 815, л. 139.

⁴¹ Пак там, а. е. 611, л. 14.

⁴² Пак там, а. е. 815, л. 187.

⁴³ Пак там. л. 188.

⁴⁴ БТВО, 94-96.

⁴⁵ От гледна точка на българския правопис намираме за по-правилно операцията, проведена от 3-а армия и названа по производния вариант от селото, намиращо се в Северна Добруджа, да се изписва Кобадинска, т.к. името на селото е **Cobadin**. (К. К.).

⁴⁶ БТВО. с. 97.

⁴⁷ При пристигане на бълг. войски в града на 5 септ. 1916 г. се намират „52 души българи и мюсюлмани... застреляни в помещението и в двора на затвора при гарата. Трупите им лежали там 3 дни...” (Вж. **Извори** за историята на Добруджа 1878–1919. Т. 1, с. 278). Когато споменава за „напуснатия” от румънските войски Добрич К. Кирицеску се възмущава от „грозните ужаси”, които оставила „българската окупация на града”: тези „грозни ужаси” са в това, че българите избили „румънски чиновници”, неуспели да се изтеглят с войските си, и във факта, че часовой при пощата, „забравен при бързото отстъпление” загинал „при отбрана на поста си”... За 52-та трупа на българи и мюсюлмани не става дума. (Вж. ДВИА. ф. 012, оп. 1, а. е. 87, л. 70). Относно мобилизираните румънски поданници – южнодобруджанци, отправени към Молдова, също не става дума.

⁴⁸ БТВО. 104. (К. м. – К. К.). На 8 септ. край Добрич няма никакви боеве... Години след сраженията край този град К. Кирицеску пише, че на север от него българите изкопали набързо окопи и се разположили в тях в очакване на събитията, разиграващи се на запад, и в „очакване” на турски подкрепления, идващи от юг. Това били 15-а и 25-а анадолска дивизии... Подтекстът подсказва величайша неприязън към всичко българско и „разбиране” на турското участие във войната в Добруджа. За сраженията край Добрич през третия ден е видно дори как 61-ва руска дивизия била силно атакувана „от фронта и откъм фланга от български и турски войски” (ДВИА. ф. 012, оп. 1, а. е. 87, 70-71. К. м. – К. К.). И ако това е чиста измислица на Кирицеску, чиста истина е фактът, че в Добричките боеве на 7 септ. се включват като доброволци селяни както българи, така и местни добруджански турци – вж. **Станев, Н.** История на нова България 1878–1941 г.

⁴⁹ БАСВ, Т. 9, 84.

⁵⁰ Пак там, 105.

⁵¹ ДД. Т. 2, 513. К. м. – К. К.

⁵² Пак там.

ЛИТЕРАТУРА

България в Първата световна война. Германски дипломатически документи. Сборник документи в два тома. Т. 1 /20/ – (1913–1915), София, 2002, с. 607; Т. 2 /39/, (1916–1918 г.). София, 2005.

Българо-турски военни отношения през Първата световна война. Сборник от документи. София, 2004.

Българската армия в Световната война. 1915–1918 г. Т. 8 Г войната срещу Румъния през 1916 г. София., 1939.

Влахов Т. Отношенията между България и Централните сили по време на войните 1912–1918 г. София, 1957.

Дипломатически документи по участието на България в Европейската война, Т. 2 (1915–1918 г.), София, 1921.

Известия на военните архиви, Т. 9, 1, София, 2000.

Извори за историята на Добруджа 1878–1919, Т. 1, София, 1992.

Камбуров, Г. Фаталната илюзия. Военнополитическите противоречия и конфликти между България и Централните сили в Първата световна война. София, 1999.

Марков, Г. Голямата война и българският ключ за европейския погреб. 1914–1916 г. София, 1995.

Реджебов, Х. Идеологията на Мустафа Кемал Ататюрк. Публицистика, документалистика. София, 1983.

Станев, Н. История на нова България – 1878–1941 г. В.Търново [б. г.].

АРХИВНИ ИЗТОЧНИЦИ

Български исторически архив при Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София (БИА), ф. 311, а. е. 2.

Държавен военноисторически архив – В.Търново. ф. 02, оп. 1, а. е.16; ф. 012, оп. 1, а. е. 87; ф. 22, оп. 3, а. е. 234, 239; ф. 40, оп. 2, а. е. 548, 581, 611, 815, 884; ф. 1027, оп. 4, а. е. 27.

Централен държавен архив – София (ЦДА), ф. 336 К, оп. 1, а. е. 239.